

[RECENSIE]

Sebastian Scharte, *Preußisch-deutsch-belgisch. Nationale Erfahrung und Identität. Leben an der deutsch-belgischen Grenze im 19. Jahrhundert*, Münster-NewYork-München-Berlin, Waxmann, 2010, 242 pp., ISBN 9783830924067 (*Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland*, vol. 115)

In de negentiende eeuw vormden grensregio's bij voorbaat een politieke, economische en vaak ook een culturele uitdaging: meer dan andere delen van nationale staten waren zij in de hoogtij van nationalisme het podium van politieke botsingen, van processen van uitwisseling en van sociale integratie. Daarom zijn grensregio's voortreffelijk geschikt

voor het bestuderen van de werking van nationale inclusie en exclusie, voor de analyse van de relatie tussen centrum en periferie en voor de maatschappelijke draagwijdte van aanspraken die vaak uit nationale overtuigingen of ideologieën voortvloei(d)en.

Terwijl de geschiedenis van de Duits-Franse, de Duits-Poolse of de Duits-Deense grens tamelijk grondig onderzocht werd, is de Duits-Belgische grensstreek (de zogenaamde Belgische Oostkantons) tot nu toe onderbelicht gebleven. Heeft dat te maken met het feit dat deze grens in de loop van de negentiende en twintigste eeuw nooit zo omstreken was als de andere genoemde grensgebieden? Hoe dan ook, het is de verdienste van Sebastian Scharte, in zijn proefschrift op een systematische manier *“het leven aan de Duits-Belgische grens”* (zoals de ondertitel luidt) met het oog op nationale identiteit onderzocht te hebben. Hij sluit aan bij de voorstelling van naties als *“verbeelde gemeenschappen”* zoals de beroemde formulering van Benedict Anderson luidt. Op basis van ambtelijke correspondentie en berichten, van kranten en tijdschriften, van private aantekeningen, reisverslagen en de lokale geschiedschrijving belicht hij verschillende aspecten die opheldering kunnen bieden over de vorming, verspreiding en receptie van nationale identiteit in het gebied dat in 1815 door het Congres van Wenen aan Pruisen werd toegewezen. Welke verhouding heeft de inheemse bevolking tijdens de negentiende eeuw ingenomen tegenover het koninkrijk Pruisen, de dynastie van Hohenzollern, het Duitse keizerrijk, het kleine Neutraal Moresnet en het naburige België? Hoe hebben diegenen die in deze streek leefden zichzelf waargenomen, hoe werd men door buitenstaanders waargenomen?

Opvallend is dat in Schartes dissertatie al die interne ontwikkelingen nauwelijks aan bod komen die zich in België in de strijd tussen de Vlaamse en de Waalse bewegingen voordeden. Ook de verhouding tegenover de bevolking van het kleine Duitstalige gebied in het koninkrijk België speelde blijkbaar geen noemenswaardige rol. Des te meer wordt de overwegend loyale instelling van de Duits-Belgische grensbevolking tegenover Pruisen respectievelijk Duitsland benadrukt. Deze houding laat zich in alle fasen van de onderzochte periode ondervinden, ze is aantoonbaar tijdens de revoluties van 1830 en 1848-49 alsook tijdens de oorlogen van de jaren zestig en zeventig die uiteindelijk tot de oprichting van het Duitse keizerrijk geleid hebben. Dat geldt trouwens ook voor de Pruisische Walen die eerder hun Waals dialect en de Franse taal gebruikten dan het Duits en tijdens de oorlog van 1870-71 in tegenstelling tot de meeste Belgische Walen de kant van Pruisen in plaats van Frankrijk kozen. Pas de geforceerde politiek van germanisering die de Duitse rijkskanselier Otto von Bismarck ten behoeve van interne natievorming in alle delen van het keizerrijk voerde, leidde in het laatste kwart van de negentiende eeuw tot een Waalse bewustwording, weliswaar niet tot het verlangen naar een aansluiting bij Wallonië of de Waalse beweging.

Hieruit zou men kunnen concluderen dat de staatkundige grensafbakening in deze regio bepalender voor politieke identiteit was dan een etnisch gebaseerd gevoel van nationale samenhang. Bovendien wijst Scharte erop dat de Duits-Belgische grensregio qua politieke identiteit geen homogeen gewest was: terwijl de Europese revoluties van 1848-49 in Eupen op een intensieve wijze waargenomen werden en aanleiding gaven tot ontplooiing van een pluralistisch spectrum van meningen, valt er bij de Pruisische Walen in die periode amper een noemenswaardig politiek debat waar te nemen. Historisch onderzoek naar politieke en nationale identiteit moet dus rekening houden met lokale en regionale verschillen. In confessioneel opzicht echter mag de Duits-Belgische grensstreek wél als een homogene regio beschouwd worden; ondanks de aanwezigheid van menig afgevaardigde protestantse Pruisische ambtenaar had de katholieke gezindheid van het merendeel van de bevolking veel gemeenschappelijke kenmerken met de Eifel, de Hoge Venen en het Rijnland. Op een gegeven historisch ogenblik vormde de katholieke gezindheid van de Duits-Belgische grensbevolking een felle fiscale druk voor de verhouding tegenover de staatkundige overheid: ondanks de door Von Bismarck in de jaren zeventig en tachtig gevoerde “*Kulturkampf*” tegen het (politieke) katholicisme bleef men hier loyaal ten opzichte van Duitsland, terwijl met het protestantse Pruisen heel wat conflicten uitgedragen werden.

Een apart verschijnsel vormt Neutraal Moresnet – niet alleen ten opzichte van zijn staatkundige status maar ook met betrekking tot de studie naar nationaal bewustzijn. Scharte is erin geslaagd een knappe ongepubliceerde bron op te sporen die de vraag naar nationaal bewustzijn doelbewuster in kaart brengt dan elk historiografisch onderzoek. In de kroniek van Moresnet werd in 1909 met betrekking tot deze staatkundige zeldzaamheid vermeld: *“Nicht eines Stammes ist seine Bevölkerung. Seine Bewohner setzen sich zusammen aus Bürgern verschiedener Länder von verschiedener Nationalität und Sprache, die aber einträchtig und friedlich zusammenwohnen, vereint durch das Band der gemeinsamen Zugehörigkeit zum neutralen Vaterländchen. Nicht ein Fürst, nicht ein Staatsoberhaupt ist es, welches die Zügel der Regierung lenkt, die Herrschergewalt liegt in den Händen der Könige zweier zusammengrenzenden[,] teilweise stammverwandten und befreundeten Länder, Preußens und Belgiens.”* (p. 144) Scharte verzuimt na te gaan of men hier met of naast elkaar leefde. Nam men zich als een gefragmenteerde of een geïntegreerde samenleving waar? In elk geval zou men Neutraal Moresnet als een serieuze uitdaging voor iedere aanspraak op een algemene gelding van nationale homogeniteit kunnen beschouwen – onder de voorwaarde dat het citaat uit de kroniek van Moresnet de mentaliteit van de inheemse bevolking op een betrouwbare manier weergeeft.

Hier komt een fundamenteel methodisch probleem te voorschijn dat zich op het gehele boek en vergelijkbare studies betreft: wat weten we

uiteindelijk over het nationale denken en handelen van brede lagen van de bevolking in een gegeven regio? Het zijn immers meestal geletterden die ter zake doende bronnen achtergelaten hebben of zich inspanden voor de oprichting van een monument. Vooral vaak geciteerde Pruisische ambtenaren mogen niet zomaar als neutrale waarnemers of objectieve getuigen beschouwd worden. Daarom blijft bijvoorbeeld de bevinding vaag dat de Duits-Franse oorlog van 1870-71 tot “*een groeiende populariteit van nationale gevoelens*” (S. 91) zou geleid hebben. Het blijft ook vaag welke invloed de sporadische reizen van leden van het vorstelijke huis van Hohenzollern of van hooggeplaatste functionarissen naar de grensstreek op het politieke bewustzijn van de gewone burgers of de plattelandsbevolking uitgeoefend hebben. En welke bijdragen hebben de talrijke verenigingen of de aansluiting aan het spoorwegnet tot nationale oriëntering van de doorsneeburger geleverd? De onvoldoende bronnensituatie maakt het moeilijk of zelfs onmogelijk een bevredigend empirisch antwoord op zulke vragen te geven. Sebastian Scharte heeft met zijn studie in ieder geval die bronnen ontsloten die een begrijpelijk beeld van nationale oriëntering van de toonaangevende lagen van de bevolking van de Duits-Belgische grensstreek verstrekken. Daarmee heeft hij een historiografische leemte aangevuld. Voor verder onderzoek naar nationale identiteit levert zijn boek een belangrijke bijdrage.

[Johannes Koll]
